

UNE CARTE ET SA LÉGENDE

(Résumé)

Le savant roumain Emil Turdeanu proposait, il y a déjà longtemps, une méthode inédite pour systématiser les informations concernant la circulation manuscrite des livres populaires. Il s'agissait de dresser une carte sur laquelle serait marqués, avec des formes et des couleurs différentes, le lieu et le siècle où chaque texte a été copié. On a essayé, dans cet article, d'appliquer pour la première fois ce procédé sur deux livres populaires de l'ancienne littérature roumaine: *Les douze rêves à l'interprétation de Mamer* et *La descente de la Vierge aux Enfers*.

Cuvinte-cheie: Emil Turdeanu, cărți populare, hartă, *Cele douăsprezece vise în interpretarea lui Mamer*, *Coborârea Maicii Domnului la iad*, manuscrite.

Mots-clés: Emil Turdeanu, livres populaires, carte, *Les douze rêves à l'interprétation de Mamer*, *La descente de la Vierge aux Enfers*, manuscrits.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Alexandru MareşDOUĂ SCURTE SCRIERI CU CARACTER MONAHAL
ATRIBUITE LUI NEAGOE BASARAB. CONSIDERAȚII FILOLOGICE

1. În afara *Învățăturilor* adresate fiului său Teodosie, lui Neagoe Basarab i s-au mai atribuit de către unii specialiști încă două scrieri: *Cuvânt de învățătură al bunului creștin domn Neagoe voivod, domnul Ungrovlahii, către 2 slugi credincioase ale sale, carele se lepădară de lume și să dăderă vieții călugărești și Altă învățătură asemenea ceștiialte*¹. Prima scriere este adresată călugărilor Varlaam și Ioasaf, iar a doua călugărilor din mănăstirea în care a fost îngropat Ioasaf.

Cunoscute numai în versiune românească, cele două învățături au fost întâlnite în trei manuscrite aparținând Bibliotecii Academiei Române: ms. rom. 464, unde acestea sunt precedate de *Viața patriarhului Nifon* și de *Pisaniile Mănăstirii Argeș* și urmate de un scurt fragment din *Pildele lui Solomon*, VI, v. 3–20, ms. rom. 2714, în care același grupaj de texte, mai puțin fragmentul din urmă, este anexat *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, și ms. rom. 1069,

¹ În continuare, cele două scrieri vor fi consemnate sub titlurile: *Cuvânt către 2 slugi* și, respectiv, *Altă învățătură*.

având același conținut ca precedentul. Cea mai veche copie a celor două scrieri datează din 1682, fiind transcrisă la schitul Trivale de egumenul Ioan (ms. rom. 464), următoarele două fiind scrise în 1816 (ms. rom. 2714) și 1817 (ms. rom. 1069). Conținutul manuscrisului 464 a fost publicat în 1888 de mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu² și în 1910 de Nicolae Iorga, care, preluând textele din această ediție, le-a publicat împreună cu cel al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*³. În sfârșit, în edițiile scrierii din urmă, alcătuite de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, textul celor două învățături este reprodus, de asemenea⁴.

2. Considerând *Cuvântul către 2 slugi* și *Altă învățătură* drept creații ale lui Neagoe Basarab, N. Iorga le-a socotit, totodată, o parte componentă („a zecea”) a *Învățăturilor către Teodosie*. Publicându-le la rândul său, dar fără a le include în cuprinsul manuscrisului parenetic, Dan Zamfirescu atribuia scrierea lor tot voievodului român. Pe linia admiterii acestei paternități s-a situat și Pavel Chihaia, care s-a remarcat deopotrivă prin încercarea de a-i identifica pe cei doi dregători care, sub numele Varlaam și Ioasaf, îmbrățișaseră rasa monahală.

Au existat specialiști care au contestat atribuirea celor două scrieri lui Neagoe Basarab invocând unele aspecte din cuprinsul lor, mai greu a fi puse în seama unui domnitor. Cel dintâi care s-a manifestat în acest sens a fost Demostene Russo, urmat mai târziu de P.P. Panaitescu, iar acum în urmă de N. Ursu, toți trei unanimi în a socoti scrierile respective creația unui călugăr.

Consistența dovezilor aflate la baza celor două puncte de vedere diametral opuse (autor: Neagoe Basarab ~ autor: călugăr anonim) va fi examinată în continuare. Cu acest prilej, vom încerca să clarificăm și statutul versiunii românești: traducere sau text original?

3. Ipoteza alcătuirii celor două învățături de către Neagoe Basarab se referă în mod indiscutabil la scrierea lor în limba slavonă. Nu se cunoaște o versiune slavonă a acestor două scrieri, dar lipsa ei nu poate constitui un argument suficient pentru a respinge ipoteza respectivă.

În sprijinul paternității lui Neagoe Basarab au fost furnizate două argumente de critică textuală. Primul, invocat de Dan Zamfirescu, privește asemănarea, sub raportul stilului, ideilor și tonalității, dintre cele două învățături și *Învățăturile către Teodosie*. Exemplele semnalate (vezi, de exemplu, imaginea minții asemănată cu

² *Viața și traiul sfinției sale părintele nostru Nifon, patriarhul Țarigradului...* publicată de Iosif Naniescu... S-a corectat la tipar de Constantin Erbiceanu, profesor, București, p. 142–175 (textele celor două învățături).

³ Editura societății „Neamul românesc”, Vălenii de Munte, 1910, p. 197–206 (textele celor două învățături).

⁴ Editura Minerva, București, 1970, p. 340–352, București, 1984, p. 249–256; cf. și ediția Dan Zamfirescu, publicată la Editura Roza vânturilor, București, 2010, p. 299–309. În continuare, ne vom raporta numai la prima dintre ediții, pe care o vom înregistra sub titlul *Învățături* (ed. 1970).

steagul în mijlocul luptei)⁵ nu sunt singurele care se pot da⁶, ceea ce, de altfel, autorul nici nu pretinde. Ne îndoiim însă că „accentele de sinceritate neîndoielnică” pe care le conține „plângerea lui Petru” se regăsesc și în „plângerea lui Ioasaf”⁷. Lamentația din urmă („Preaiubitul meu Ioasafe, tu ai fost lumina ochilor miei și lumânarea cea prealuminată a inimii mele”⁸) valorifică două clișee literare proprii unor texte de epocă: *lumina ochilor* întâlnită, de pildă, în *Alexandria*⁹ și *Cazania lui Varlaam*¹⁰ și *lumânarea*, în accepția „lumină”, folosită figurat de Dosoftei în *Psaltirea în versuri*¹¹.

Asemănările dintre cele două învățături, pe de o parte, și *Învățăturile către Teodosie*, pe de altă parte, pot fi expresia unui autor comun sau, dimpotrivă, a doi autori diferiți. În varianta din urmă, autorul *Cuvântului către 2 slugi* și al *Altei învățături* a pus neîndoielnic la contribuție textul *Învățăturilor către Teodosie*, atribuind scrierile contrafăcute lui Neagoe Basarab. Pomenirea domnitorului în titlul primei învățături nu probează că el este creatorul acestei învățături. Chiar cei care îi atribuie lui Neagoe Basarab alcătuirea celor două învățături consideră titlurile adaosuri ulterioare elaborării acestora¹².

Al doilea argument în favoarea paternității lui Neagoe Basarab este dedus din indentificarea călugărilor Varlaam și Ioasaf în persoana unor fețe bisericești și

⁵ Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, [București], 1973, p. 147 (se va cita în continuare Zamfirescu, *Problemele controversate*); cf. pentru alte exemple, *Învățături* (ed. 1970), p. 350, notele 2 și 3, p. 351, notele 1 și 2.

⁶ „Și, mai întâiu de toate, feții miei, să aveți între voi încuibată cu dragoste frica a lui Dumnezeu. Că frica a lui Dumnezeu iaste mumă tuturor bunătăților. Că den frica a lui Dumnezeu să naște postul, iară den post curăția, iar den curăție rugăciune, iară rugăciunea naște smerenie, smerenia naște dragostea, iar dragostea toată légea și proorocie razămă” (*Cuvânt către 2 slugi*; vezi *Învățături* (ed. 1970), p. 346) – „Că mai întâi de toate iaste tăcerea. Deci tăcerea face oprire, oprirea face umilintă și plângere, iar plângerea face frică, și frica face smerenie. Smerenia face socoteală de céle ce vor să fie, iar acea socoteală face dragoste, și dragostea face sufletele să vorbească cu îngerii” (*Învățături* (ed. 1970), p. 226).

⁷ Zamfirescu, *Problemele controversate*, p. 147.

⁸ *Ibidem*, p. 148.

⁹ „Scriș e[u, Olimbi]a[da]-[Îm]părătiasă, la dragul meu suflet și inima me și lume (= lumină; n.n., Al. Mareș) ochilor mei, dragul mamei, fătul meu, Alexandre” (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română, XI, Alexandria. Cea mai veche versiune păstrată*. Studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon, București, 2006, p. 205; cf. p. 212).

¹⁰ „O, iubitul meu fiu, dulce lumină ochilor miei, nedeajdea și veselii mea...” (Varlaam, *Cazania. 1643*. Ediție îngrijită de J. Byck, București, [1966], p. 86); cf. și „Cum iaste lumina ochilor în multe chipuri, așa simt în multe chipuri și luminele și umbrările ceale ce simt în suflet” (*Leavțița sau Scara raiului de Ioan Scărarul*, Ediție, notă asupra ediției și glosar de Oana Panaite. Prefață și revizuirea transcrierii interpretative de Eugen Munteanu, Iași, 2007, p. 279).

¹¹ „Lumânare iarăși îi sfântul Ioan, c-au luminat pre toți cu lumina Domnului Hristos, arătându-l...” (Dosoftei Mitropolitul Moldovei, 1671–1688, *Psaltirea în versuri* publicată de pe manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673 de prof. I. Bianu, București, 1887, p. 452).

¹² Pavel Chihaia, *Romanul „Varlaam și Ioasaf” în epoca voievodului Neagoe Basarab*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCVI, 1978, nr. 5–6, p. 605.

demnitari de curte din vremea acestui domnitor. N. Iorga îl socotea pe primul a fi una și aceeași persoană cu acel Varlaam care în 1535 va urca pe scaunul mitropolitan al Țării Românești, identificându-l pe al doilea cu Iosif, egumenul Mănăstirii Curtea de Argeș¹³. Identificarea din urmă a fost contestată de Dan Zamfirescu, care, fără a-și motiva demersul, lasă impresia că Iosif i-ar fi supraviețuit lui Neagoe (mort la 15 decembrie 1521), ceea ce potrivit *Altei învățături* nu se poate spune despre Ioasaf¹⁴. Dreptatea este de partea criticului, Iosif trăind încă la începutul anului 1522 (7 ianuarie), când este trimis la Sibiu de Teodosie, proaspăt înscăunat¹⁵.

Dar încercările de identificare a celor doi călugări nu se opresc aici. Din textul primei învățături reiese că aceștia erau tineri¹⁶. În plus, despre Varlaam, așa-zisul autor, Neagoe Basarab, precizează că înainte de a se călugări deținuse „cheile domniei mele și camera mea”¹⁷. Acest detaliu narativ l-a determinat pe Dan Zamfirescu să susțină, evident ipotetic, că, pe când era încă mirean, Varlaam ar fi fost chelar¹⁸, cu alte cuvinte păstrătorul cheilor de la magaziiile cu provizii ale curții domnești. Or, în domnia lui Neagoe Basarab funcția de chelar a îndeplinit-o Manea Perșanu (1512–1520), devenit ulterior mare dvornic (1525–1527)¹⁹. Prin urmare, interpretarea Varlaam = în mirenie chelar domnesc nu se justifică.

Nu stă mai bine, după cum a precizat Pavel Chihaia, nici încercarea de a interpreta pasajul sus-amintit prin raportarea la funcția de vistiernic, întrucât dregătoria respectivă a fost deținută de boierii Harvat și Dimitrie pe toată durata domniei lui Neagoe Basarab²⁰. Același autor considera, în schimb, că în pasajul respectiv ar fi vorba de funcția de postelnic, adică de șambelan, în a cărui grijă se afla camera de culcare a domnitorului. Atribuind această dregătorie și lui Ioasaf,

¹³ *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 53; *ibidem*, *Istoria literaturii românești*, I, București, 1925, p. 142–143.

¹⁴ *Studii și articole de literatură română veche*, [București], 1967, p. 131, nota 1.

¹⁵ P.P. Panaitescu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problemele autenticității*, în „Balcania”, vol. V₁, 1942, p. 189 (retipărit în volumul autorului *Contribuții la istoria culturii românești*. Ediție îngrijită de Silvia Panaitescu. Prefață, note și bibliografie de Dan Zamfirescu, București, 1971, p. 218; ne vom raporta în continuare la studiul publicat în „Balcania”), Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346–1603)*, București, 1931, p. 265, nr. 273. După această dată nu mai știm nimic despre Iosif; cf. Pavel Chihaia care afirmă nejustificat că Iosif ar mai fi trăit în timpul lui Radu de la Afumați (*Romanul „Varlaam și Ioasaf” în epoca voievodului Neagoe Basarab*), p. 598. La conducerea Mănăstirii Curtea de Argeș îl aflăm la 3 februarie 1522 pe egumenul Gherasim (*Documenta Romaniae historica*, B. Țara Românească, Volumul II (1501–1525), volum îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, București, 1972, p. 405.)

¹⁶ Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 598.

¹⁷ Zamfirescu, *Problemele controversate*, p. 148.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 69.

²⁰ Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 600.

Pavel Chihaiia ajunge în final să-i identifice pe cei doi călugări cu marii postelnici Stroe și Vladislav, care apar menționați împreună într-o serie de documente emise între 8 mai 1514 și 6 iulie 1516²¹. Ambii demnitari ar fi îmbrăcat rasa monahală la schitul Corbii de Piatră²², iar cele două învățături ar fi fost scrise de Neagoe Basarab în cursul anului 1517²³. Ipoteza de față are slăbiciuni evidente. În primul rând, desprinderea funcției de postelnic din pasajul amintit este nesigură, câtă vreme acesta se pretează și la alte interpretări (chelar, vistiernic). În al doilea rând, nu suntem îndreptățiți să socotim că Ioasaf ar fi deținut la curtea domnească, înainte de călugărie, aceeași funcție ca și Varlaam, atâta timp cât numai despre ultimul se precizează că a fost păstrătorul cheilor și al cămării domnești. În al treilea rând, este greu de imaginat că doi demnitari care dețineau împreună dregătoria de mare postelnic au hotărât la unison să se călugărească. Cât privește data atribuită scrierii celor două învățături, aceasta a fost dedusă în urma depistării unor asemănări între textul acestora și cel al *Pisaniilor* Mănăstirii Argeș (ultimele datate conjectural 1517)²⁴. Și în cazul în care admitem pentru *Pisaniile* datarea 1517, neacceptată de toți specialiștii²⁵, nimic nu ne obligă să plasăm elaborarea *Cuvântului către 2 slugi* și a *Altei învățături* în cursul acestui an. La fel de bine, cele două învățături puteau să fi fost scrise în ultimii ani ai domniei lui Neagoe (1518–1521) sau chiar după moartea acestuia.

4. Contestarea paternității domnitorului asupra scrierilor respective s-a realizat prin trei argumente, menite să impună drept autor persoana unui călugăr.

În ordinea emiterii lor, cel dintâi argument a fost extras de D. Russo din *Altă învățătură*, scriere în care Neagoe Basarab se adresează lui Ioasaf, care murise între timp. Or, afirmă bizantinologul „mi se pare greu de admis că Neagoe ar fi scris o învățătură pentru cineva care nu mai trăia, că ar fi putut să ție corespondență cu morții aflați în împărăția cerurilor”²⁶. În consecință, el atribuie scrierea respectivă unui „călugăr naiv, cu misticismul dus până la aiureală”²⁷. Aceeași disponibilitatea de a se adresa celor trecuți în neființă ne întâmpină și în *Învățăturile către Teodosie*, unde Neagoe grăiește către doi morți dragi: mama sa, Neaga, și fiul său, Petru. Unele neconcordanțe din *Scrisoarea lui Neagoe către oasele mamei sale*, semnalate de D. Russo (lipsa dovezilor privind înmormântarea Neagăi la Curtea de Argeș, nementionarea în text a Despinei, soția lui Neagoe) nu au putut fi explicate

²¹ *Ibidem*, p. 600–601.

²² *Ibidem*, p. 601–605.

²³ *Ibidem*, p. 606.

²⁴ Pavel Chihaiia, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, 1976, p. 196, nota 38.

²⁵ Petre Ș. Năsturel, *Învățăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor de pe biserica mănăstirii de la Argeș*, în „Mitropolia Olteniei”, XII, 1960, nr. 1–2, p. 19.

²⁶ *Studii istorice greco-române*, Tomul I, București, 1939, p. 211.

²⁷ *Ibidem*.

în mod satisfăcător de cei care susțin paternitatea lui Neagoe Basarab asupra *Învățăturilor către Teodosie*²⁸. O altă nepotrivire se întâlnește în pasajul: „O, iubitul meu fiu Petru, eu gândeam și cugetam să fii domn și să veselești bătrânețele mele oarecând cu tineretele tale...”²⁹, din care rezultă, în opoziție cu realitatea, că Petru ar fi fost mai mare decât Teodosie, urmând, după moartea lui Neagoe, să-i succedă la tron. În sfârșit, neparticiparea lui Neagoe la ceremonia de înhumare, considerată un detaliu narativ de neimaginat pentru un plăsmuitor, absență care potrivit lui Dan Zamfirescu s-ar fi datorat îmbolnăvirii domnitorului³⁰, poate primi și o altă explicație. Cuvântarea în care se face elogiul Neagăi nu putea îmbrăca forma scrisorii, atât de îndrăgită autorilor de etopei (poș arle în versiunea slavonă), decât în situația în care emitentul nu participa la ceremonia respectivă. Cu alte cuvinte genul epistolar abordat impunea această absență, care făcea posibilă enunțarea unui discurs funebru „special”, adică foarte depărtat de ceea ce va fi rostit Neagoe la înmormântarea lui Petru, dacă va fi rostit într-adevăr ceva.

Alt argument, furnizat de P.P. Panaitescu, se întemeiază pe „lipsa de imaginație” a autorului *Cuvântului către 2 slugi*, care nu a găsit alte nume pentru cei doi călugări decât pe cele ale eroilor din romanul *Varlaam și Ioasaf*³¹. Unde mai punem că aceste nume sunt adoptate de doi tineri care ar fi trebuit să ajungă la monahism în mod independent unul de celălalt. Dan Zamfirescu a încercat să contracareze acest raționament susținând că „cine cunoaște voga acestor personaje în vremea lui Neagoe, nu numai din extrasele din *Învățăturile*, ci și din marea icoană de la Curtea de Argeș care-i reprezintă, nu se miră deloc de faptul că voievodul, care se dă drept părintele lor spiritual («coconii miei, carii v-am născut prin Duhul Sfânt»), le-a sugerat să-și ia în călugărie aceste nume”³². Contrargumentarea de față are destule lacune. Căci faima de care s-au bucurat în Țara Românească în vremea lui Neagoe Basarab cei doi eroi ai romanului amintit nu poate fi apreciată pe baza extraselor din *Învățăturile către Teodosie*, scriere care nu a circulat în prea multe copii manuscrise³³, și nici pe baza invocării unei icoane despre care nu știm când a ajuns la Curtea de Argeș (se presupune că a fost pictată în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în mod cert înainte de 1610³⁴). Să mai reținem pentru deplina edificare

²⁸ Cf. Dan Zamfirescu: „Absența pietrei de mormânt a Neagăi din Mănăstirea Argeș poate fi explicată în mai multe feluri, deși vom rămâne, până la noi descoperiri, în pură ipoteză” (*Problemele controversate*, p. 56). Despre lipsa Despinei, constatată și în *Pisaniile* de la Curtea de Argeș, același autor afirmă: „Explicația nu suntem datori să o propunem noi” (*ibidem*).

²⁹ *Învățăturile* (ed. 1970), p. 239.

³⁰ Zamfirescu, *op. cit.*, p. 57.

³¹ *Învățăturile lui Neagoe Barasab. Problema autenticității*, p. 178.

³² Zamfirescu, *op. cit.*, p. 147.

³³ G. Mihăilă în *Învățăturile* (ed. 1970), p. 345.

³⁴ Emil Lăzărescu, *O icoană cunoscută din secolul al XVI-lea și problema pronaosului bisericii Mănăstirii Argeșului*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, seria Artă plastică, tom. 14, 1967, nr. 2, p. 198.

a cititorului și faptul că pe durata secolelor al XV-lea și al XVI-lea în această provincie istorică nu a fost atestată nici o copie a romanului *Varlaam și Ioasaf*³⁵. Cât privește implicarea lui Neagoe în alegerea numelor purtate de cei doi călugări, aceasta rămâne o simplă ipoteză, în dezacord oricum cu ceea ce se consemnează în preambulul *Cuvântului către 2 slugi*, unde abandonarea lui Neagoe de către cei doi tineri demnitari este prezentată în antiteză cu intenția sa de a-i cinsti și milui în calitatea lor de curteni³⁶. Pe de altă parte, este cazul să ne întrebăm dacă Neagoe, tată natural a șase copii, putea să-și aroge rolul de părinte spiritual al celor doi neofiți. Apelări de genul „feții miei” și „coconii miei” la adresa lui Varlaam și Ioasaf, precum și declarația expresă că ar fi tatăl lor („cela ce sânt oaia cea rătăcită și tatăl vostru”³⁷) sună ciudat în gura domnitorului, dar devin întrutotul explicabile când le raportăm la un autor din mediul monahal.

Ultimul argument a fost desprins de N.A. Ursu dintr-un enunț al *Cuvântului către 2 slugi* („După acéia, feții miei, de va vrea Dumnezeu să mă împreune cu voi, câte voi ști, noi vom vorbi și mi-o voi învăța, iară nu den mintea mea, ce den învățătura Domnului Dumnezeu, Isus Hristos”³⁸), din care rezultă că Neagoe ar fi nutrit gânduri de călugărie³⁹. Atitudinea favorabilă despărțirii de lumea deșartă, care se desprinde din textele celor două învățături, nu se împacă în nici un fel cu ceea ce știm din documentele vremii referitor la prețuirea acordată de Neagoe vestimentației scumpe și pietrelor prețioase⁴⁰. Faptul că în *Învățăturile către Teodosie* se recomandă ca slugile domnești să fie frumos îmbrăcate „spre lauda și cinstea domnului”⁴¹ nu vine să confirme, cum s-a afirmat, aplecarea lui Neagoe spre lux și fast⁴². Recomandarea respectivă are tot un substrat teologic, întrucât celui ce strânge avuție numai pentru sine, fără a împărți, în cazul de față, și slugilor, îi „va fi în ceia lume sufletul pierdut în periciune”⁴³. În realitate, Neagoe nu s-a condus după îndemnul pe care Ioan Hrisostom l-a dat în prima parte a *Învățăturilor către Teodosie*: „Așa și tu, îmbracă-ți trupul în veșmânt mult mai slab”⁴⁴.

Ar mai fi de consemnat un fapt care la rândul lui nu sprijină paternitatea lui Neagoe asupra celor două învățături, și anume: neindicarea în text a mănăstirii în

³⁵ Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981, p. 57–62.

³⁶ *Învățăturile* (ed. 1970), p. 345.

³⁷ *Ibidem*, p. 351.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Când și de cine a putut fi inițiată elaborarea Învățăturilor lui Neagoe Barasab către fiul său Teodosie?*, în volumul autorului *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, [I], Iași, 1997, p. 17.

⁴⁰ P.P. Panaitescu, *Învățăturile lui Neagoe Barasab. Problema autenticității*, p. 150–151, 160.

⁴¹ *Învățăturile* (ed. 1970), p. 297.

⁴² Zamfirescu, *op. cit.*, p. 93.

⁴³ *Învățăturile* (ed. 1970), p. 297.

⁴⁴ *Învățăturile lui Neagoe Barasab către fiul său Theodosie*. Ediție facsimilată după unicul manuscris păstrat, transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de G. Mihăilă. Cu o prefață de Dan Zamfirescu, București, 1996, p. 195.

care s-au călugărit Varlaam și Ioasaf și în care ultimul dintre ei a fost înmormântat. Numai un autor care a imaginat povestea celor doi demnitari trecuți la monahism putea, ba chiar trebuia, să procedeze astfel. O localizare precisă a mănăstirii (și nu una invocată prin substitute palide de genul „la acel loc”, „acolea”, întâlnite în text) ar fi compromis întreaga contrafacere, membrii unei comunități monastice cunoscându-se între ei și având, totodată, cunoștința de cei care le-au premers în lăcașul respectiv.

5. Am amintit mai sus, p. 17–18, că s-au constatat asemănări în privința ideilor și a stilului între cele două învățături, pe de o parte, și *Învățăturile către Teodosie*, pe de altă parte. Sub raport lingvistic, există, de asemenea, asemănări izbitoare între cele două categorii de texte. Din rândul acestora spicuim câteva exemple⁴⁵: *acolea* adv. „acolo” (AI 352 – IT 151, 169, 173), *argat* s.m. „slugă” (CI 351 – IT 241, 255), *cineși* pron. nehot. „oricine” (CI 349 – IT 263), *domiri* vb. „a se lămuri” (CI 345 – IT 201), *fiștece* pron. nehot. „fiecare” (AI 352 – IT 128, 194, 314), *întristăciune* s.f. „întristare” (CI 350 – IT 196, 204, 233 etc.), *lenevos* s.m. „leneș” (CI 351 – IT 200, 286, 290 etc.), *mertic* s.n. „porție de hrană” (AI 351, 352 – IT 294), *năpusti* vb. „a părăsi” (CI 345, 347 – IT 145, 282, 309), *neclătit* adj. „nemișcat” (CI 347 – IT 127, 183, 272), *nevoință* s.f. „trudă, strădanie” (CI 348 – IT 128, 133, 147 etc.), *ostenință* s.f. „osteneală” (CI 349 – IT 206, 221, 236), *priveghea* vb. „a veghea” (CI 346, 348 – IT 221, 227, 251), *propaste* s.f. „prăpastie” (CI 351 – IT 148, 242, 306 etc.), *urăciune* s.f. „ură” (CI 348 – IT 313), *zvăpăiat* adj. „neastâmpărat” (CI 347 – IT 132, 220, 247). Să mai notăm în rândul asemănarilor și trei sintagme: *dor și pohtă* (CI 350 – *cu dor și pohtă* IT 181, 197), *hrana raiului* (CI 350 – IT 218, 219, 238 etc.) și *necaz și dosadă* (CI 345, 347 – IT 325). În sfârșit, scrierile amintite se apropie între ele și prin apelul pe care îl fac la construcțiile cu dativul etic, o particularitate morfologică mai rar atestată în trecut: „Dirept acéia, să mi-ți deșchiză Domnul Dumnezeu cămara ceriului, și să mi-ți fie ușile deșchise...” (CI 345), „O învățătură oarece mi-ți scrisesem...; ce Domnul nostru Isus Hristos să mi te priimească și să mi te învețe...” (AI 352) – „Pentr-acéia cu nevoință și cu umilință mi te scoală și te închină...” (IT 243), „Și să mi te închini, fătul mieu, și să săruți rana cea cinstită...” (IT 243).

Pe lângă asemănări, între cele două categorii de texte există și unele deosebiri. Le semnalăm, în primul rând, pe cele din domeniul lexical: *față fățiș* loc. adv. „față în față”: „Că Moisi cu postul grăi cu Dumnezeu Savaoth în Muntele Sinai, față fățiș, ca cum ar grăi cineva cu o soție a lui...” (CI 348) – *față la față* (IT 280), *împăclat* adj. „acoperit cu păclă, întunecat”: „și-i iaste trupul aruncat în tunerecul cel împăclat și în focul cel vécinic” (CI 347) – (*întunerecul*) *cel osebit* (IT 248, 290, 332), (*întunerecele*) *cele osibite* (IT 331), *împiedicătoriu* s. m. „cel care împiedică;

⁴⁵ Pentru textele supuse comparației folosim următoarele sigle: AI (= *Altă învățătură, asemenea ceștiialte*), CI (= *Cuvânt de învățătură al bunului creștin domn Neagoe voivod, domnul Ungrovlahiei, către 2 slugi credincioase...*), IT (= *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*).

diavol”: „că sânt unile sfaturi ca acelea ale împiedicătorului nostru, ale diavolului” (CI 348), *învrâsta* vb. „a împodobi cu vrâste”: „Căce cu cununa, de ce se învrâstează cu de tot felii de flori, deci iaste mai frumoase” (CI 347), *nimea* pr. neg. „nimeni”: „că cela ce aude glasul acela, mult plânge..., și nimea nu-i folosește” (CI 349) – *nimenea* (IT 136, 152, 264), *nimeni* (IT 150, 154, 212 etc.), *păcurariu* s. m. „cioban”: „Și va împărți pre cei direpți den cei păcătoși, cum împarte păcurariul oile den capre” (CI 349; cf. *păstor* 350) – *păstoriu* (IT 242, 291, 294 etc.), *preapodobnic* s. m. „preacucernic”: „Și vor întra atuncea în bucuria Domnului lor, tot câte, câte: apostoli... și gloatele de preapodobnici” (CI 349) – *preacuvioși* (IT 306); *trâmbă* s. f. „val (de pânză), sul”: „Atunci să va strânge ceriul ca o trâmbă...” (CI 349), *ugodnic* s. m. „plăcut; binecuvântat” (AI 352) – *îngăduitoriu* (IT 322). Consemnăm, de asemenea, două diferențe de natură fonetică: prezența lui *i* în *înfrîmșețate* (CI 349) – *ne-au înfrumșețat* (IT 125), *înfrumsițezi* (IT 195), *să înfrumsițează* (IT 198), păstrarea lui *d* moale în *deslupi* (CI 349) – *nu să dăzlupi* (IT 164), *va dăzlupi* (IT 251), *să nu fiu dăzlupit* (IT 220) și una de natură morfologică: forma verbală scurtă *să mănșe* (CI 345; cf. *să nu mănșe* 345) – *să mănșe* (IT 224), *mănșcă* (IT 225), *să nu mănșe* (IT 262).

Unele dintre deosebiri, îndeosebi cele de ordin fonetic, pot fi puse în seama copiștilor care ne-au transmis cele două grupaje de texte⁴⁶. Altele, cum ar fi cele lexicale, par să-și datoreze prezența unor maniere diferite de traducere. Ne referim îndeosebi la următoarele exemple⁴⁷: *față fâțiș* (CI) – *față la față* (IT; cf. li ce(ṁ) kβ li c] în versiunea slavonă, p. 314), *nimea* (CI) – *nimenea, nimeni* (IT; cf. *ri kβt o⁴⁸), *păcurariu* (CI) – *păstoriu* (IT; cf. p̄st Ēr´, p. 384), *preapodobnic* (CI) – *preacuvios* (IT; cf. p̄p̄o(d)br̄li, p. 260, 408), *ugodnic* (AI) – *îngăduitor* (IT; cf. u ḡodni kĒ, u ḡodni ci p. 260, 368, 408). Considerăm, prin urmare, că traducătorul *Cuvântului către 2 slugi* și al *Altei învățături* nu poate fi identificat cu traducătorul *Învățăturilor către Teodosie*⁴⁹. În graiul primului dintre ei înregistrăm două particularități proprii graiurilor nordice (pronumele negativ *nimea*⁵⁰ și substantivul *păcurariu*⁵¹), pe care nu le regăsim, în schimb, în manualul parenetic atribuit lui Neagoe Basarab. Lor li s-ar putea alătura, în cazul în care nu este rezultatul intervenției unui copist, și forma verbală *să mănșe*, de asemenea specifică acestor graiuri⁵². E posibil ca acest

⁴⁶ Despre copistul învățăturilor cu caracter monahal din ms. rom. 464 știm că, înainte de a deveni egumen la schitul Trivale, fusese ieromonah la Mănăstirea Bistrița; vezi Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești B.A.R., 1–1600* [vol. I], București, 1978, p. 118.

⁴⁷ Indicarea paginilor se face după *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (ed. G. Mihăilă, 1996).

⁴⁸ Formă reconstituită, textul slavon fiind lacunar în porțiunile de text în care era de așteptat să apară această formă.

⁴⁹ Cf. N.A. Ursu, care împărtășește părerea că „cele două învățături atribuite lui Neagoe au fost scrise de ieromonahul Daniil Panoneanul”, traducătorul *Învățăturilor către Teodosie* (*op. cit.*, p. 18).

⁵⁰ Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 163.

⁵¹ *Ibidem*, p. 191.

⁵² *Ibidem*, p. 169.

traducător să aparțină unei arii geografice aflate la confluența graiurilor nordice cu graiurile sudice, undeva prin nordul Olteniei.

6. Vom încerca în continuare să răspundem la întrebarea formulată în preambulul investigației noastre: cele două scrieri aduse în discuție sunt traduceri sau creații originale? În favoarea primei alternative pledează desigur asemănările de conținut și stil între cele două scrieri și *Învățăturile către Teodosie*. La o cercetare mai atentă a faptelor de care dispunem, a doua alternativă se dovedește a fi soluția cea mai îndreptățită să fie luată în considerație. Spre această alegere ne îndreaptă atenția două variante de traducere din *Învățăturile către Teodosie*, întâlnite și în *Cuvântul către 2 slugi*.

Cuvântul sl. *revnostlă* „cu râvnă” (p. 228) a fost redat de traducătorul *Învățăturilor către Teodosie* prin perifriza *cu dor și cu pohtă*, în care sunt cumulate cele două sensuri de bază ale cuvântului *râvnă* („dorință” și, respectiv, „pofță”). Același traducător a transpus sintagma *dosadno* | *nevhrno* „supărare sau neîncredere” (p. 384) prin *necaz și dosadă*, traducere care conține o dublă echivalare a sl. *dosadno*, lăsând, în schimb, netradus sl. *nevhrno*. Ambele exemple, reprezentând soluții particulare de traducere, se regăsesc, cum am arătat mai sus, p. 23, și în *Cuvântul către 2 slugi*. Or, în cazul în care admitem că scrierea din urmă reprezintă o traducere, e greu de explicat modul prin care traducătorul ei a ajuns la aceleași soluții de echivalare pe care le-a adoptat și traducătorul *Învățăturilor către Teodosie*. Premisa (cele două învățături reprezintă o traducere) neputând fi susținută, urmează să admitem că ambele sintagme (*dor și pohtă*, respectiv *necaz și dosadă*) au pătruns în structura lingvistică a *Cuvântului către 2 slugi* prin imitație, modelul urmat reprezentându-l colecția de învățături destinată lui Teodosie.

Acceptând acest punct de vedere, trebuie să recunoaștem că cele două învățături reprezintă o imitație foarte bună a prototipului indicat. Stilul *Învățăturilor către Teodosie* și o serie din ideile cuprinse în respectiva lucrare sunt admirabil reproduse în cele două plăsmuiri⁵³. În ceea ce privește expresia lingvistică, autorul lor a încercat să urmeze cu fidelitate limba traducerii din manualul de învățături atribuit lui Neagoe (vezi asemănările semnalate) și până la un punct a reușit. Scăpările sunt puține, dar importante (*nimea*, *păcurariu*, *preapodobnic*, *ugodnic*, eventual și *să mânce*), în rândul lor putând fi inclus și abuzul de construcții cu dativ etic: 21 de exemple în ambele învățături (18 în CI + 3 în AI) față de numai 2 exemple în textul *Învățăturilor către Teodosie*.

Cele două falsuri literare se explică prin dorința autorului lor, probabil un călugăr erudit, de a spori faima lui Neagoe, axată până atunci numai pe colecția de învățături adresate unui mirean, Teodosie. Prin noul demers, voievodul devenea, în egală măsură, și un îndrumător al tinerilor călugări. Pentru a spori „adevărul istoric” al *Cuvântului către 2 slugi*, autorul a imaginat moartea lui Ioasaf, despre care aflăm dintr-o a doua învățătură adresată călugărilor din „acel loc”. Copierea ambelor învățături împreună cu *Viața patriarhului Nifon* și cu *Pisaniile* de la

⁵³ Vezi și Zamfirescu, *op. cit.*, p. 147.

Curtea de Argeș, scrieri care la rândul lor îl pun în lumină pe Neagoe Basarab, reprezintă, de asemenea, o stratagemă menită să asigure veracitatea plăsmuirilor. Alcătuirea acestora poate fi plasată în perioada traducerii *Vieții lui Nifon*, deci foarte probabil după 1660⁵⁴, atunci când avem cunoștință că încep să circule și copiile romanului *Varlaam și Ioasaf* (traducerea lui Udriște Năsturel), de unde sunt preluate numele celor doi călugări îndrăgiți de Neagoe Basarab.

DEUX COURTS ÉCRITS À CARACTÈRE MONACAL ATTRIBUÉS À NEAGOÉ BASARAB.
CONSIDÉRATIONS PHILOLOGIQUES

(Résumé)

Les deux écrits examinés sont les créations d'un moine érudit de la deuxième moitié du XVIIe siècle. L'auteur a pris *Les Conseils de Neagoé Basarab à son fils Théodosie* pour modèle de ces falsifications.

Cuvinte-cheie: paternitate, Neagoe Basarab, călugăr anonim, scrieri contrafăcute.

Mots-clés: paternité, Neagoé Basarab, moine anonyme, écrits contrefaits.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Eugen Pavel

TEXTUL EVANGHELIC ÎN CULTURA ROMÂNĂ
(ÎNCERCARE DE SINTEZĂ)

Carte referențială a creștinismului, *Tetraevanghelul* cuprinde cele patru evanghelii canonice ale *Noului Testament*, dispuse în ordinea consacrată a evangheliștilor cărora le sunt atribuite (Matei, Marcu, Luca și Ioan), împărțite în pericope (zaceale), precedate de indicații tipiconale privind ziua și săptămâna liturgică în care urmau să fie citite în cadrul serviciului divin. Atât *Tetraevanghelul*, cât și *Evangheliarul (Evangelia)* pornesc de la același text biblic, adaptat însă unor funcții diferite. Inițial, cartea era folosită atât ca text de lectură, cât și ca text de slujbă, datorită adnotărilor privind începutul și sfârșitul fiecărei citiri de pe parcursul anului bisericesc. Ulterior, prin selecția și reordonarea materiei, textul a fost structurat sub forma *Evangheliarului*, care conține fragmentele biblice așezate potrivit lecionarului liturgic grecesc, începând cu pericopa la Duminica Învierii din *Evangelia după Ioan*. Păstrată pe masa altarului, *Evangelia* este citită de

⁵⁴ Vezi articolul nostru *Despre data traducerii românești a Vieții patriarhului Nifon și despre „momentul” inserării ei în Letopiseșul cantacuzinesc*, în volumul *Scriere și cultură românească veche*, București, 2005, p. 355.